

Назарець В. М., д.філол.н., професор, Лапчик Л. А., ст. 5-го курсу
(Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка
Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ПОСЛАННЯ ТА ЙОГО ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ

Анотація. В статті досліджено один із жанрово-тематичних різновидів адресованої лірики – поетичне послання. На матеріалі теоретичних рефлексій послання в працях російських та українських літературознавців окреслено його понятійний обсяг та виокремлено художні ознаки, які визначають жанрову специфіку послання. В якості домінантної генологічної ознаки, яка визначає жанровий статус послання, запропоновано розглядати введену автором в художньо-комунікативну структуру ліричного твору адресно-діалогічну настанову.

Ключові слова: адресована лірика, адресація, жанр, жанрові ознаки, послання, віршований лист.

Аннотация. В статье исследована одна из жанрово-тематических разновидностей адресованной лирики – поэтическое послание. На материале теоретических рефлексий послания в трудах российских и украинских литературоведов очерчен его понятийный объем и выделены художественные признаки, которые определяют жанровую специфику послания. В качестве доминантного генологического признака, определяющего жанровый статус послания, предложено рассматривать введенную автором в художественно-коммуникативную структуру лирического произведения адресно-диалогическую установку.

Ключевые слова: адресованная лирика, адресация, жанр, жанровые признаки, послание, стихотворное письмо.

Annotation. This article deals with research of one of genre-thematic variety of addressed lyrics – poetic message. Its conceptual volume is investigated and artistic signs which determine the genre specifics of the message are marked out on the material of the message theoretical reflections in the works of Russian and Ukrainian philologists. The author proposes to consider the addressed-dialogic aim introduced in to the artistic-communicative structure of the lyric work as the dominant genological sign defining the genre status of the message.

Key words: addressed lyrics, addressing, genre, genre signs, message, poetic letter.

Серед проблем, які усе ще потребують теоретичного осмислення та опрацювання, важливе місце посідають питання жанрової природи лірики у цілому і окремих її генологічних типів, зокрема.

Актуальність цієї проблеми засвідчує вже хоча б той факт, що далеко не всі теоретики підтримують тезу про можливість жанрової ідентифікації лірики, стверджуючи натомість ідею її «жанрової атрофії» (С. Аверінцев, М. Андреев, П. Грінцер, Г. Маркевич, О. Михайлов, В. Сквозніков та ін.). Втім, значна частина теоретиків притримується традиційної позиції стосовно того, що специфіку ліричного твору визначають як стильові уподобання його автора, так і притаманні йому усталені жанрові чинники (А. Каспрук, М. Гнатюк, М. Сулима, Е. Соловей, О. Астаф'єв, М. Ткачук, М. Кодак, Ю. Ковалів, Ю. Клим'юк, О. Ткаченко, Л. Фрізман, І. Грінберг, Н. Лейдерман, В. Грехнев, С. Бройтман, В. Халізев, А. Боровська та ін.).

Мета розвідки полягає у тому, щоб охарактеризувати понятійний обсяг поетичного послання та визначити його жанрову специфіку.

Послання, поряд із присвятою та віршованим листом, є одним із жанрово-тематичних різновидів адресованої лірики – мета жанрового утворення, яке вбирає до себе ліричні твори із підкресленою діалогічною настановою, розрахованою на комунікацію із особою внутрішньо текстового адресата.

Питання жанрової специфіки послання є чи не найбільш дискусійним у сучасному літературознавстві. Вже О. Сумароков, російський поет та теоретик вірша XVIII ст. вважав епістолу гнучким жанром, стиль якого визначається особливостями його власного змісту. Жанрову невизначеність послання, його здатність легко пристосовуватися до генологічних ознак інших ліричних жанрів констатували майже усі теоретики епохи романтизму, більшість з яких виступали і як поети, засвідчуючи генологічні метаморфози жанру послання власною поетичною практикою. Утім, уже з першої третини XVIII ст. теоретики намагалися провести понятійні межі між власне посланням (епістолою) й віршованими листами. Як зазначає С. Арт'ємова, у 30 – 70 рр. XVIII століття послання є «двоєдиним» жанром, представленим «віршованими листами» й «епістолами». Виділяють 5 ознак, за якими відрізняють листи від епістол:

1. Лист, на відміну від епістоли, можна, але необов'язково публікувати.
2. Лист адресують не державній, а приватній особі («приятелеві»). Якщо вказують її посаду, то лише формально, для дотримання етикету.
3. Адресант листа – приватна особа, «автор» епістоли – або державний діяч, або поет, який повчає і спрямовує аудиторію (тобто епістола є більш риторичною).
4. Лист – жанр камерний, наближений до елегії, а епістола – до оди.
5. Віршований лист, на відміну від епістоли, імітує лист поштовий і навіть припускає його «відправлення».

Терміном «послання» на початку XVIII століття позначали загальнонародове поняття, що окреслювало дві жанрові модифікації, зазвичай, віршовані, – «лист» і «епістолу», де «лист» передбачає спрямованість на «приватне життя» і відповідь на приватне питання, а «епістола» наближена до «ораторських жанрів», орієнтована на публічність і широкого адресата, має вигляд загальних роздумів у формі бесіди.

Уже в другій половині XVIII століття вищезгадана двокомпонентність зазнала ускладнення внаслідок появи власне «послання», а відтак відбулося формування триєдиної системи, яка охоплює рівноцінні епістолу, віршований лист і послання» [1, с. 20–21].

Жанровий універсалізм послання зауважують й сучасні російські літературознавці: «Особлива синтетичність цього жанру, здатність його вбирати ознаки споріднених жанрів (оди, елегії, сатири, мадригала і т.д.), – зауважує Л. Кіхней, – нерідко схиляє дослідників до думки, що даний жанр з часом втрачає свій специфічний зміст, розчиняється в ліричному вірші з розпливчастими жанровими ознаками. Питання жанрової визначеності лірики є одним з найскладніших, якщо підійти до нього з урахуванням поетичної практики не тільки XIX, а й XX століття. / ... / Але якщо в цьому потоці поезії якийсь жанр і виявив свою життєспроможність, здатність не тільки міняти деякі жанрові ознаки, а й зберігати «пам'ять жанру», його усталеність, то це саме послання» [2, с. 19–20].

Здатність послання змінювати свій «жанровий вигляд», пристосовуючи його до генологічних ознак інших поетичних форм, втім, зовсім не означає, що саме воно позбавлене чітких жанрових орієнтирів. Так, з одного боку, не заперечуючи здатність послання адаптуватися до генологічних ознак інших ліричних жанрів, російська дослідниця Л. Кіхней, з іншого боку, чітко відмежовує у посланні власне його відмінні ознаки: «Якщо, враховуючи широкий спектр різних поглядів, усе ж спробувати сформулювати загальну жанрову характеристику послання, то у ньому, на наш погляд, вартувало б акцентувати такі аспекти. Послання – це віршований твір, розрахований на цілком певного реального адресата (індивідуалізованого або узагальненого), названого у самому тексті твору. Головною у посланні є настанова на «діалог» з адресатом на ту або іншу, актуальну для автора тему (предметом розмови можуть бути взаємостосунки кореспондентів, їхні життєві та творчі погляди, філософські, естетичні, суспільно-політичні проблеми). Адресат послання може бути названий прямо (експліцитно) – у назві, у іменному зверненні, а також опосередковано (імпліцитно). В останньому випадку вказівка на нього міститься в самій художній структурі твору і виявляє себе через звернення, заклики, прохання і т.п., а також через передбачуване знайомство адресата з неповторно-своєрідною ситуацією, зображеною у творі. Послання як жанр визначається саме настановою на діалог з адресатом» [2, с. 19–20].

Як і Л. Кіхней, більшість теоретиків у ролі головної відмінної жанрової ознаки послання відмічають реалізований у його художній структурі фактор адресації, який створює відповідну, притаманну саме для цього жанру комунікативну ситуацію: «жанровою домінантою послання є комунікативна ситуація (її ознаки визначені Р. О. Якобсоном), що передбачає наявність «ідеального» співрозмовника, який стає alter ego автора. Така ситуація обумовлює особливий «інтимний» зміст і особливий код повідомлення, зрозумілий автору і адресату, «тіло листа» як різновид контакту і «особистісний» контекст послання. Незалежно від варіантів жанрової декларації (епістола, лист, власне послання), послання, як правило, містить пряме (називання) або опосередковане (вказівка адресата або адреса) авторське маркування жанру у заголовку» [3, с. 178].

Т. Круглова вважає, що «робоче визначення жанру послання пов'язане з категорією ліричної адресації: послання – це віршований твір, розрахований на реального адресата (одиночного або узагальненого), названого в самому тексті вірша, твір, що має функціональну настанову на «співбесіду» з адресатом на ту чи іншу актуальну для автора тему» [4, с. 37].

Аналогічне визначення формулює й П. Кузнецов: «послання – це ліричний вірш, орієнтований на імітацію діалогу з адресатом, причому останній повинен бути згаданий у тексті вірша чи його назві, якщо ця імітація має формальний, умовний характер. / ... / Теза сучасників про те, що послання – це «всього лише» лист у віршах, не може бути некритично прийнята – навіть ті зразки жанру, які зовні близькі до листів, лише використовують деякі їх формальні ознаки як художні прийоми» [5, с. 61].

Фактор адресації, на думку А. Боровської «є жанровизначальним, таким, що дозволяє провести межу між діалогічною лірикою і формами послання, присвяти і листа. Діалогічна поетика послання і суміжних жанрових форм передбачає емпатичний монолог, звернений до адресата. Формально адресація виявляється у заголовковому комплексі, в системі апелятивів, риторичних конструкцій та ін., тобто у такій естетичній організації, яка сугестивно впливає на конвенційно залучених слухачів. Діалогічна інтенція і супутня їй авторська емоційність виступають головними жанроутворюючими факторами, що організують структуру та словесну тканину адресованих поезій, як послань (з експліцитною адресацією), так і присвят (з імпліцитною адресацією)» [6, с. 17].

Діалогічна настанова, введена автором в художньо-комунікативну структуру його ліричного твору, виступає у ролі домінантної генологічної ознаки не тільки для жанру послання, а й для усієї адресованої лірики загалом. На думку Є. Дмитрієва, «адресовані жанри за усієї їхньої «нучності» майже не суміщуються з інтроспективними жанрами: любовною медитацією або елегією, навіть за наявності конкретного адресата. Основою любовних монологів є не настанова на спілкування, а рефлексія почуття ліричного

героя, аналіз його внутрішнього світу, який інколи реалізується опосередковано – через «сферу буття» іншого індивіда. Настанова на спілкування є основним формоутворюючим фактором, що організує структуру та словесну тканину адресованих жанрів. Їх зміст завжди «обернений» до адресата, зорієнтований на його сприйняття. Авторське висловлювання – не тільки «про присутнього», але й до присутнього, який може відповісти автору, це висловлювання, яке «очікує» відповідної реакції. Ось чому на перший план в структурі адресованих жанрів висуваються риторичні фігури та інші формальні показники спілкування, які немовби передбачають реакцію-відповідь співрозмовника. Ймовірно, уся структура ліричного висловлювання була б інакшою, якби не передбачала уявну особистість кореспондента, слухача, читача. Стильова система стає «розімкнутою». Автор може прямо трансформувати чуже слово; перефразувати текст адресата, створити імітацію його стильової манери і т.п. Звідси – особлива семантична насиченість ліричного висловлювання в адресованому поетичному тексті» [7, с. 321].

Водночас, слід зауважити, що не всі теоретики акцентують в жанровій специфіці послання фактор адресації, чи навіть просто наявність певної комунікативної ситуації. Так, Г. Поспелов не вважає жанровою ознакою послання його комунікативну спрямованість. На його думку, властиве для послання звернення до адресата є лише прийомом, який виконує функцію мотивування: «послання – це мотивування ліричної медитації, що починається зі звернення до тієї чи іншої особи. Це звичайні лише зовнішній привід для висловлювання, який сам по собі ще нічого не говорить про те, з чим і для чого поет до когось звертається. Такий прийом мотивування може бути застосований в різних жанрах – в оді, елегії, романсі, ліричній сатирі, епіграмі тощо» [8, с. 154].

Ю. Лотман, зауважуючи стилістичну нейтральність послання, яка дозволяє поетові вільно говорити про свої філософські погляди, про свої враження від певної події, зрештою, про свій настрій або самопочуття, констатує: «послання – це не абстрактні роздуми, звернені до якоїсь особи, а ліричний вірш, у якому чуємо голос самого поета. Інколи воно може перетворитися немовби на сповідь, в якій йдеться про глибокі особисті переживання» [9, с. 181].

З іншого боку, окремі теоретики, стверджуючи діалогічну настанову як головний жанровизначальний фактор послання, при цьому роблять й певні застереження щодо специфіки діалогізму, реалізованого в текстах творів. Як зауважує Є. Дмитрієв, «в адресованих жанрах немає завершеної картини спілкування. Мова йде лише про діалогічні настанови, але не про сам процес діалогу. Оскільки співрозмовник як носій мови залишається за межами літературного твору, то перед нами монологічно організоване, але діалогічно орієнтоване мовлення, немовби одна зі стадій діалогу, що відбувається

зараз, в теперішньому часі. Це створює «відкритість» адресованих жанрів, включеність їх у життєвий контекст, ініціює віршовані відповіді адресата (особливо поширені в середовищі поетів-романтиків і символістів). Кореспондент при цьому є не стільки об'єктом переживання, скільки суб'єктом спілкування» [7, с. 319].

Таким чином, попри дискусійні погляди вчених на специфіку жанрової організації послання, можна стверджувати, що у якості домінантної генологічної ознаки, яка визначає жанровий статус послання, виступає введена автором у художньо-комунікативну структуру ліричного твору адресно-діалогічна настанова. Дослідження жанрової специфіки послання варто продовжити з врахуванням контексту його художньої взаємодії з іншими жанрово-тематичними різновидами адресованої лірики – присвятою і віршованим листом.

Артемова С. Ю. Лирическое послание в литературе XX века : поэтика жанра : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.08. – Тверь, 2004. – 175 с. **2.** Кихней Л. Г. Стихотворные послания в русской поэзии начала XX века: дис... канд. филол. наук: 10.01.02. – МГУ им. М. В. Ломоносова. – М., 1985. – 175 с. **3.** Поэтика : словарь актуальных терминов и понятий / гл. науч. ред. Н. Д. Тамарченко. – М. : Изд-во Кулагиной ; Intrada, 2008. – 360 с. **4.** Круглова Т. С. Лирический диалог М. Цветаевой и А. Ахматовой в жанровом аспекте / Т. С. Круглова // Вестник новгородского государственного университета. – 2010. – № 56. – С. 36–40. **5.** Кузнецов П. В. Жанр послания в русской лирике 1800-х – 1910-х годов. Дисс. ... кандидата филол. наук : 10.01.01. – МГУ им. М. В. Ломоносова. – М., 2001. – 180 с. **6.** Боровская А. А. Жанровые трансформации в русской поэзии первой трети XX века. Дис. ... доктора филолог. наук : 10.01.01. – Астраханский государственный университет. – Астрахань, 2009. – 527 с. **7.** Дмитриев Е. В. Фактор адресации в русской поэзии XVIII начала XX вв. : дис. ... д-ра филол. наук: 10.01.01. – Международный независимый эколого-политологический университет. – М., 2004. – 348 с. **8.** Поспелов Г. Н. Проблемы исторического развития литературы / Г. Н. Поспелов. – М. : Просвещение, 1972. – 272 с. **9.** Лотман Ю. М. Русская поэзия первой половины XIX века / Ю. М. Лотман. – СПб : Искусство-СПБ, 1999. – 416 с.

Рецензент: д.пед.н. профессор Поташнюк І. В.